

ДИСКУРСЪТ НА ПОЛА В ЛИТЕРАТУРАТА, КРИТИКАТА И ТЕОРИЯТА В СЛАВЯНСКИЯ СВЯТ НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ ХХ И ХХІ ВЕК

Ева Красковска
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

Ева Красковска. Гендерный дискурс в литературе, критике и теории славянского мира на стыке ХХ-го и ХХІ-го веков

В статье представлены важнейшие аспекты „гендерного поворота“ в славянской литературе, критике и теории на стыке ХХ-го и ХХІ-го веков. В первую очередь в обсуждаемый период наступил поворот к женскости, вызванный такими факторами, как влияние западной феминистической мысли, развитие исследований в западной гуманитаристике, gender mainstreaming в политике Европейского Союза. Автор кратко характеризует сходства и различия исторических условий развития феминистического дискурса в славянских странах, а далее сосредотачивает внимание на периоде политической трансформации в 90-х гг. ХХ-го века и в следующем десятилетии.

В статье рассуждается о различиях в политических и культурных детерминантах, которые в то время влияли на гендерный дискурс в южно-, восточно- и западнославянских странах. Также подчеркивается роль международных проектов и форм обмена мыслями и опытом в развитии данного дискурса. В заключении автор акцентирует внимание на вопросах, связанных с эмансипацией сексуальных меньшинств.

Статья была написана в половине первого десятилетия ХХІ-го века и представляет собой точку зрения того времени касательно обсуждаемых вопросов.

Ключевые слова: гендерный дискурс, славянские литературы, критика и теория на стыке ХХ-го и ХХІ-го веков

Ewa Kraskowska. The Discourse of Gender in Literature, Literary criticism and Theory in the Slavic World at the Turn of the 21st century

The article presents the most important aspects of what is called the „gender turn“ – the gender criticism approach in Slavic literature, literary criticism and theory at the turn of the 21st century. This period saw a turn to femininity, inspired by, for example, the impact of Western feminist thought, the development of research of the Polish tradition of emancipation and women’s writing, new trends in Western studies in the area of humanities, or gender mainstreaming in European Union policies. The author briefly characterizes the similarities and differences in the historical conditions for the development of feminist discourse in the Slavic countries, and then focuses on the period of the political transition in the 1990s and the subsequent decade. She indicates various political and

cultural determinants of the gender discourse of this time in the countries of Southern, Eastern and Western Slavdom, emphasizing the role of international projects and platforms for exchanging ideas and experiences in the circulation of this discourse, to finally indicate issues related to the emancipation of sexual minorities.

Since the article was written in the first half of the first decade of the 21st century, the issues are presented in that time frame.

Key words: *discourse of gender, slavic literature, literary criticism and theory at the turn of the 21st century*

I.

В редица сфери на обществения живот и науката осезаемото „завръщане към пола“ (*gender turn*) се превръща в един от най-характерните символи на политическата трансформация, която обхваща страните от Средна и Източна Европа в периода на свалянето на комунизма, както и след неговия официален, макар не съвсем реален колапс на границата между 80-те и 90-те години на XX век. Това завръщане, в което художествената литература и свързаният с нея критически академичен дискурс изиграват изключително важна роля, настъпва под въздействие на цял комплекс от фактори: вътрешни – свързани със спецификата на засегнатите от промяната държави, и външни – внесени, а понякога дори наложени от наднационални структури и европейски идеи. Сред тези фактори трябва да отбележим преди всичко:

1. Адаптацията, а впоследствие локалната реконтекстуализация на западния феминизъм както в неговата идеологическа, политическа и обществена форма, така и под формата на феминистични теории, базирани на хуманитарни и обществени дисциплини.

2. Развитието на изследванията, посветени на женската еманципация и творчество на местно ниво (създаване на т.нар. *her-storey*).

3. Постструктуралисткото завръщане в хуманитарните и обществените науки с акцент върху неопсихоанализата, деконструктивизма, новия историзъм, теорията на дискурсите на Мишел Фуко, джандър теорията и куйър теорията.

4. Асимилацията на постмодернистичната естетика в литературата и изкуството.

5. Последствията от въздействието на международен инструментариум (декларации, конвенции, програми, специализирани агенции и т.н.), най-вече на политиката на ЕС и свързаните с нея директиви на Европейската комисия, адресирани преди всичко към новоприетите и кандидатстващите за присъединяване страни, които формулират принципите на т.нар. *gender mainstreaming*, т.е. включване на въпроса за равноправието на половете в обществения живот чрез осигуряване на правни, политически и икономически условия за реализирането на това равноправие.

В документите, засягащи последния въпрос, става дума за въвеждане на процедури, които да гарантират равенството между мъжете и жените, и за системно насърчаване на дейностите, целящи промяна на половете стереотипи, елиминиране проявите на полово дискриминация, както и регулярно

проследяване на напредъка в тази област¹. На практика става дума за изравняване на шансовете на жените във всички сфери на обществения живот, за да достигнат нивата, до които мъжете в същите тези общества се издигат без специална правна регулация. Съвременното „завръщане към пола“ е на първо място завръщане към женскостта, изследванията на мъжкия пол са второстепенни. В последно време това завръщане се превръща в задълбочена рефлексия на идентичността и субективизма, основаваща се както на теорията, така и на обществения и научен *praxis*.

В постсоциалистическото академично пространство Gender Studies често включват или изместват Women's Studies. Причините за това явление са комплексни, но една от най-съществените е, че изследванията на женскостта се свързват еднозначно с феминизма, който в нашия макрорегион не се радва на добра слава. Към Gender Studies научната общност проявява в значително по-слаба степен протекционизъм или дискредитиране.

Що се отнася до вътрешните, национално специфични механизми, мотивиращи „завръщането към пола“, те са етнически, религиозно и морално детерминирани и затова са различни в различните части на Европа. Феминистичният дискурс, който в Западна Европа и в страните от Северна Америка има по принцип постоянно развитие, в славянските и неславянските страни от Средно-Източна Европа, вследствие на въздействието първоначално на империализма, а после на комунизма, има различна, не така „линейна“ динамика. На Запад той се формира като елемент от големия модерен наратив, води началото си от еманципаторските инициативи на Просвещението, минава през международното суфражистко движение на прелома между XIX и XX век и първата феминистична вълна, през постепенното признаване на активни и пасивни избирателни права на жените, през феминизма от втората вълна през 60-те и 70-те години на XX век, и стига до вътрешно разнообразия, групиран с други „дискурси на малцинствата“, сбор от обществено-културни явления на прелома между XX и XXI век.

XIX век, който е така важен за формирането и осъществяването на идеите за предоставяне на жените на достъп до образование, а впоследствие – и за тяхното гражданско равнопоставяне, в славянския свят протича по различен начин. Липсата на държавен суверенитет на отделните народи, колонизаторският натиск на империите: Османска, Руска и Хабсбургска, както и различията и конфликтите на етническа, религиозна и класова основа стават причина женското движение тук да се консолидира временно (както например през втората половина на XIX век в Полша) и около въпроса за независимостта. Тези исторически предпоставки оставят дълбоки следи в съзнанието на общността и несъмнено се проявяват и днес.

Върху променената политическа карта на Европа през междувоенния период значителна част от славянството се отваря за влияние от страна на идващите от Запада проженски импулси, но едновременно с това се проявява нов фактор, който има ключово значение за развитието на феминизма на

¹ Свжн. например документа „Incorporating equal opportunities for women and men into all Community policies and activities“, www.europa.eu.int.

Стария континент. Създаването на СССР – първата „пролетарска“ държава, и последвалото разрастване на политическата доктрина на комунизма в т.нар. прогресивни западни общества внасят алтернативна на дотогавашните еманципаторски традиции социалистическа версия на равноправието на жените. След Ялтенската конференция този модел се разпространява във всички страни от т.нар. Източен блок, като по този начин подкрепя фикцията на режима, според която всички форми на борба на жените за премахване на половата дискриминация са безпредметни.

Падането на комунизма не ликвидира автоматично политическите, икономическите и културните бариери между европейския Изток и Запад, но отваря границите за свободно движение на идеи. В този момент стихийността, експанзивността и атрактивността на феминистичния дискурс се задействат с цялата си мощ. За пореден път той разкрива силата си да трансформира обществата и бързо става най-съществен елемент в политическите дебати в посткомунистическите страни. Важна инспирираща роля за феминистичните идеи и култури в славянските държави изиграват внесени от Запада теории, доктрини, постулати и модели на действие; без да са преминали самостоятелно през втората вълна на феминизма, в края на XX век тези страни преминават през ускорен курс по еманципация на жените и съпътстващите го теоретични спекулации.

Възприемането на феминизма от втората вълна в славянска Европа не е равномерно. Най-рано, още в края на 70-те години на XX век, това явление се наблюдава в бивша Югославия, за която, вследствие на последователната антисъветска политика на Йосип Броз Тито, е характерно най-широко отваряне към Запада. По това време в Белград и Загреб се създават силни феминистични центрове, а в художествената литература излизат на преден план писателки, които определят женската същност по нов начин (Лукич 1996). След 1989 г. феминизмът от западен тип обхваща мълниеносно академичните среди в Полша, разпространявайки се и в политическия, и в обществения, и в артистичния дискурс. Колкото по-на изток в славянския свят прониква, толкова повече препятствия среща този внесен феминизъм и толкова по-голяма става ролята на местните фактори в оформянето на неговите национални варианти. А знаменателният жест – най-напред на революционно и сензационно откриване на западния феминизъм, както и на дисконтране (в рамките на възможното) на неговото усвояване, а после – на дистанциране от него и търсене на собствени пътища – е повтарян през 80-те и 90-те години на XX век от редица източно- и средноевропейски писателки, активистки и теоретички.

II.

Най-голямо дистанциране от втората вълна на феминизма се забелязва на Балканите, и особено в региона на бивша Югославия. Това е логично предвид факта, че тук феминистичният дискурс се развива както под нейно влияние, така също паралелно и независимо със/от нея. Може дори да се приеме, че я съосновава в Европа през 70-те и 80-те години, главно на академична почва. Либералният социализъм в югославски вариант улеснява

локалната циркулация на идеите, раждащи се в прогресивните кръгове на западните интелектуалци, но също така оказва сериозно влияние върху профила на местната антикомунистическа опозиция. Казано най-просто, независимият югославски интелектуалец (от двата пола) възприема марксизма в духа на Алтюсер² и франкфуртската школа, и този дух проличава и в профеминистичните кръгове. Самият партиен елит, особено хърватският, през 70-те години се отнася до такава степен позитивно към феминистичните движения, че подкрепя финансово техните конференции и публикации, а „размразяването“, което настъпва след смъртта на Тито през 1980 г., води до засилване на международните контакти в културното и академичното пространство. Както пише Светлана Слапшак, „всеки, който беше значима фигура във феминизма по онова време, идваше в Дубровник, а югославското отношение към теорията особено на френския феминизъм беше на онези конференции доста впечатляващо“ (Слапшак 2005 Страница?)

Това двойно оплитане – в неомарксизма и във френските теории, и особено в неопсихологията, трайно маркира балканския академичен дискурс. С него може да се обясни както феноменът Славой Жижек, така и масовото, повече или по-малко сполучливо прилагане на теорията, понятията и специфичния жаргон на Лакан и Кръстева в творбите на тамошните литературоведи и културоведи. В изследванията под знака на джандър, инспирирани и от отлично познатите и изобилно превеждани на Балканите концепции на Джудит Бътлър, това двойно оплитане е особено силно.

От компаративнославистична гледна точка може да се каже, че що се отнася до феминистичната мисъл и естетиката на женскостта, въпреки че тяхното непосредствено въздействие върху другите социалистически страни преди 1989 г. е нулево, а през първите години след смяната на строя – незначително, значението на югославската литература и теория за нашия регион от Европа е пионерско. Когато през 2003 г. излезе на полски известният роман на Дубравка Угрешич *Щефица Цвек в лапите на живота* (*Štefica Cvek u raljama života*), ни беше много трудно да повярваме, че той се е появил в оригиналната си версия в Загреб през 1981 г.! Пародийното отношение към традиционната форма на любовния роман в комбинация с литературната техника *patchwork*, както и образът на главната героиня, която търси житейска рецепта, четейки *Мадам Бовари* и цветни женски списания, позволява да открием в книгата един от най-интересните примери за средноевропейска постмодернистична и същевременно феминистична литература. В същото време полските писателки (с изключение може би на Кристина Кофта, която не е толкова смела в романовото експериментиране) не могат и да мечтаят, че толкова рискована смесица от елементи може да им осигури съществен пазарен успех и литературен престиж.

Към настоящия момент изследванията на културния пол в балканския регион преминава под знака на неотдавнашната война и нейните последиствия, което е очевидно. Голямо внимание се обръща на вторичната стратификация на пола, проявяваща се в разделяне на общественото простран-

² Луи Пиер Алтюсер (1918 – 1990) – френски философ марксист. – Б. ред.

ство на патриархално – маскулинизирано, централно, националистично-етническо, опресивно и милитаризирано, и женско – периферно, лабилно, миролюбиво, феминистично, нивелиращо етническите и националните разделения. Особено интересни изглеждат случаите на размиване на границите между тези пространства, например когато националистично-патриархалният дискурс присвоява жанрове и теми, типични за т.нар. женска литература (Иванович 2000). Друга характерна черта на въпросните джендър изследвания са честите препратки към антично-средиземноморското наследство и изтъкването на непрекъснатостта на някои типично полови културни структури – например погребално-оплаквателните практики, грижата за материалното наследство от миналото, сетивно-материалната организация на жизненото пространство (Сереметакис 1993; Слапшак 2005). И най-сетне, завръщането към женското засилва опитите да се предефинират културните конструкции на мъжкото, което се оказва изключително обещаващ проект в страни с толкова мощен, вкоренен в историята и утвърдил се в обществото патриархат (Слапшак 2003; Камбуров 2003).

За страните от бивша Югославия цезурата на 1989 г. има далече по-малко значение в сравнение с другите държави от Средно-Източна Европа. Тук не падането на комунизма, а разпадането на мултиетническия държавен организъм и военните конфликти през 90-те години на XX век са ключов, травматичен колективен опит, осезавам години наред. Демонтирането на съветската империя също не се извършва моментално – Горбачовата *перестройка* и *гласност* дават началото на този процес през 80-те години на XX век, кулминационният момент настъпва през лятото на 1991 г., но финалът му е още далече. Краят на 80-те и 90-те години на XX век също е период, в който западният феминизъм проявява голям интерес към „съветската жена“ и я подлага на многоаспектни изследвания. Горбачовият либерализъм стимулира осъществяването на контролирани научни и интелектуални контакти със Запада, а емигрантската дейност на руските дисиденти (включително на жени с феминистична ориентация, като Татяна Манолова и Юлия Вознесенская) допринася за верификацията на формиращата се картина на съветската действителност. Затова не е чудно, че местната литература и критика сравнително бързо реагират на тези сигнали и импулси. За развитието на съвременната руска женска проза съществено значение има 1988 г., когато на литературната сцена излиза формацията на Новите амазонки – писателки, които със съвместни усилия успяват да достигнат до читателското съзнание с нова женска чувственост, тематика и поезика, публикувайки на регулярни интервали от време антологии със своето творчество (Людмила Петрушевска, Светлана Василенко). Тяхната проза все още е коректив за младите поколения писателки: както за тези, които се отнасят към нея позитивно, така и за онези, които полемизират с нея. От друга страна, събитията през следващите десетилетия – ерата на Елцин, диктатурата на Лукашенко, Кучма и Путин – без съмнение затрудняват и усложняват ситуацията за феминизма в Русия, Украйна и Беларус не само поради политически причини, но и поради факта, че в местните патриархати се извършват своеобразни процеси. От една страна, наблюдаваме оче-

видна деградация и дегенерация на мъжкото в лично измерение (алкохолизъм, безработица, растяща роля на жената като единствен източник на доходи в семейството и все по-често самотно майчинство по собствен избор), от друга страна, виждаме засилване на култа към мъжките ценности в публичния живот (управление на „силната ръка“, възраждане на имперските стремежи в Русия, а в другите области на живота – девалвация на женското, проявяващо се в комерсиализация на женското тяло, в сексистка реторика в масмедииите, в увеличаване броя на престъпленията на сексуална основа)³. Всички тези обстоятелства – а сигурно и още много други – не могат да не повлияят на спецификата на джендър дискурса в тамошните литератури и пространства, свързани с тях.

Литературоведските джендър изследвания в тази част на славянския свят вече имат значителни постижения. Изключително добре се развиват в украинските академични центрове (Киев, Харков), където изследователският интерес се концентрира върху възстановяването на местната традиция на женско писане (тук през 90-те години на XX век за жалост вече покойната Соломия Павличко провежда пионерски изследвания върху творчеството на Леся Украинка), а инвазията на новите женски пера в литературата (Забужко, Сняданко, Повалиева, Матиос и др.), които успешно се конкурират с „маскулизираната“ проза на Андрухович и Пашковски, осигурява нови стимули за развитието на тази литературоведска област. Зад Москва и Киев бърза Минск, където младите писателки също са в литературния авангард – Ева Вежнавец, Валжина Морт, Олга Гапеева.

И накрая – западните славяни – Полша, Чехия, Словакия. Това е зона, която се отличава със сравнително по-голяма политическа и икономическа стабилност, и за нея годината 1989-а – както и за другите социалистически държави от Средна Европа, от ГДР до Румъния – бележи истински прелом, който засяга и феминистичното съзнание и дейност. Още помним 80-те години на XX век, когато, привлечени от екзотиката на антикомунистическия полски и чехословашки ъндърграунд, в Полша пристигаха западни феминистки и се сблъскаха със стена от неразбирателство от страна на ангажираните в политическата опозиция жени. Първо е свободата – обясняваха им последните. С феминизма ще се заемем по-късно – ако изобщо се окаже, че ни е нужен. И ето че още първите месеци на демокрацията в Полша показаха, че без феминизма женският въпрос няма шансове да достигне до главното русло. В този контекст се оказва знаменателно изказването на Мария Янън – някога марксистка, след това херменевт, днес председателка на поредното поколение адепти на феминистичните и джендър изследвания: „През целия си живот – казва Янън от перспективата на 1999 г. – съм приемала отчетливото разделяне на нещата на важни и маловажни: в условията на робство важни са стремежите към независимост, маловажна е борбата за правата на жените. В края на 80-те години проповядвах това

³ Някои западни изследователки на феминизма още през 90-те години на XX век говорят за „агресивна ре-маскулинизация“ на постсъветското общество (срв. Атууд 1996). Подобна картина виждаме в най-новите изследвания, посветени на културата на мъжкото в постсоциалистическите страни (Николова, Прингъл 2003).

разбиране по време на феминистичните дискусии в Западен Берлин, където търпеливо обяснявах на жените от свободния свят, че техният начин на мислене не се вписва в полската действителност. „Солидарност“, упорствах аз, трябва най-напред да се бори за независимост и демокрация за цялото общество и чак след това заедно ще се заемем с въпроса за жените. Няколко години по-късно „С“ наистина се зае с въпроса за жените – всички знаем какъв резултат. Оказа се, че в свободна Полша жената не е човешки индивид, а „семеино същество“, което вместо с политика трябва да се занимава с домакинство“ (Яншон 1999: 25).

С този проблем не се сблъскват например феминистките в Украйна и Беларус – те знаят, че нищо не трябва да се оставя за после, че феминистичната мисъл и дейност са задължителни елементи на всяка прощаваща демокрация. Що се отнася до статута на феминизма и джендър проблематиката в полската литература, критика и теория, от една страна, може да се говори за значително укрепване на тези насоки в културното и академичното пространство, от друга обаче, редица ангажирани с нея изследователи сигнализират за появата на видими признаци на криза; Инга Ивашув директно говори за „*прекъсване на десетилетието на полския феминизъм*“ (Ивашув 2005: 57). Това „прекъсване“ се дължи преди всичко на значителното фрагментиране на феминистично-джендърските изследвания, в които доминират сравнително скромни индивидуални проекти, а липсват мащабни съвместни инициативи. Дори след първия, изпълнен с ентузиазъм период от началото на 90-те години на XX век, творчеството на жените сякаш изпада в застой, задоволявайки се за момента с тривиални псевдофеминистични четива в стил Катажина Грохола и делегирайки в читателските ниши малобройните автентични и смислени женски гласове (Инга Ивашув, Изабела Филипак, Тамара Болдак-Яновска).

Най-трудно ми е да преценя ситуацията в Чехия и Словакия. От една страна, там женската проза от пазарна гледна точка има добри позиции и както показва случаят с Ева Хаусерова, среща добър прием от страна на широката читателска аудитория, ориентирана към популярната литература. В Словакия, благодарение на обществото около списание „Аспект“ („Aspekt“), феминистичната теория и критика се развиват добре, множат се постиженията на местните изследователи и изследователки, както и преведените текстове. Въпреки това в самосъзнанието на авторките и изследователките от онзи регион доминира чувството за някаква „безполезност“ на феминизма в чешкия и словашкия политически, обществен и културен контекст. За какво ни е този феминизъм (в западния му вид), случва се да отбелязват, след като тук всъщност не чувстваме никакъв конкретен натиск от страна на патриархата, след като у нас жените се радват на независимост, свобода на избора и... либерално право на аборт. В този контекст са интересни изказванията на чешките респондентки, анкетираны от западни изследователки на феминизма в посткомунистическите страни: „Във всяка една посткомунистическа страна степента на развитие [на феминизма – б. ред.] е различна – казва една от тях. – Това развитие се осъществява безпроблемно в Чехия например, но ако вземем Полша, там е трагедия – нали разбирате,

това е християнска държава. Феминизмът там е важен, но няма много шансове, защото има закони срещу абортите и така нататък“ (Капуста-Пофахл 2002: 66). И де факто в общия пейзаж на славянската посткомунистическа действителност в бивша Чехословакия се забелязват като изолиран случай сравнително – подчертавам, само сравнително – „омекотени“ патриархални ценности. Възможно е все пак нормите и стандартите на патриархата да са до такава степен вътрешно прикрити от проженското общество, че техният натиск да не се усеща или да се усеща в поносима степен. Трябва да се помни преди всичко, че Полша, Чехия и Словакия са страни със сравнително стабилна демокрация, а при тези условия всички немасови дискурси, включително джендър дискурсът, могат да се развиват без институционални пречки, сблъсквайки се единствено с контраударите от страна на консервативните, традиционалистични и/или националистични нрави и колективно съзнание, а понякога и от страна на покровителстващия ги либерален дискурс. В останалите части на славянството ситуацията невинна е толкова комфортна.

III.

Идея, мисъл, слово, картина – за тях няма граници. Дори в стремящите се към пълна изолация тоталитарни режими те намираха и намират пролуки, през които да се измъкнат навън или да се промушат вътре. В глобализацията се свят на електронната комуникация дискурсите се разпространяват с непостижими преди това размах и свобода – и се превръщат в истински „пътуващи“ дискурси (*traveling discourses*; Гал 2001). Това се отнася и за феминизма. Според Сюън Гал „важно е да се отбележи, че не само местните условия мотивират движението. Отчасти то зависи от кроснационалното разпределение на дискурсите в текстовете. Тези текстове се разпространяват чрез масмедията, чрез популяризирането на политически практики и с помощта на пътуващи активисти, които може едновременно с това да са и трудови мигранти, учени, журналисти или туристи“ (Гал 2001). Тази „мобилност“ на текстовете, разпространяващи феминистичната и джендър мисъл из славянския свят, доскоро беше доста ограничена и еднопосочна – извършваше се чрез абсорбиране и реконтекстуализация на теориите и творбите, които се създаваха на Запад. Западът от своя страна от самото начало на трансформационните процеси проявяваше интерес към страните от Средна и Източна Европа с оглед на културните промени в ролите на пола, за което свидетелстват многобройните конференции и изследователски проекти, посветени на тази проблематика, както и творбите, които я популяризират⁴. Без съмнение този двустранен обмен, макар да не минаваше без прояви на взаимно неразбирателство и известна хаотич-

⁴ Във връзка с литературната проблематика от гледна точка на джендър теориите трябва да се отбележи специално томът *Engendering Slavic Literatures* от 1996 г. (eds. Chester i Forrester).

ност на дейностите⁵, беше много полезен за двете страни. Парадоксален е фактът, че през 90-те години на XX век посткомунистическите феминистични движения сравнително слабо се интересуват едно от друго: от състоянието, в което са, от приликите и различията помежду си, от възможностите да предприемат общи действия. Това засяга най-вече движението на идеи, научното сътрудничество и циркулацията на литература, а не толкова на политически практики, които впрочем, особено след IV световна конференция на жените в Пекин през 1995 г., са значително по-консолидирани в тази част на Европа, което личи от международните акции срещу търговията с хора.

Съществуват, разбира се, канали и платформи, благодарение на които в по-голяма или по-малка степен се осъществява обмен на информация и циркулация на текстове в рамките на обхванатата от процесите на посткомунистическите промени територия. Такава платформа бяха и са феминистичните списания (белградската „ПроФемина“/„ProFemina“, полските „Катедра“/„Katedra“, „Пелним гloseм“/„Pełnym Głosem“, „Задра“/„Zadra“, словашкият „Аспект“ и др.) – обикновено едни от първите предвестници и инициатори на завръщането към пола, както и списанията с „интеркултурна“ насоченост (в Полша тази роля изпълняват например лодзкият „Тигел Култури“/„Tygiel Kultury“, шчечинските „Погранича“/„Pogranicza“ и люблинските „Креси“ /„Kresy“), в които могат да се намерят преводи на литературни творби, есета, очерци и други текстове на творци, критици и изследователи от славянския свят. Огромна роля в трансграничната циркулация на съседни литератури играе пазарът на преводи, който – съдейки по ситуацията в Полша – вече усеща известно пренасищане на преводи от английски език и търси възможност да запълни някои ниши с литературите на „малките“ езици. Отделни местни издателства започват да се „специализират“ в славянски и посткомунистически автори и авторки – например „Джево Бабел“ („Drzewo Babel“), „Швят Литерацки“ („Świat Literacki“), W.A.V., „Видавництво чарне“ („Wydawnictwo Czarne“) със своята поредица „Европейки“ („Europejki“); пространни материали на тема пишещите жени от тези страни редовно публикуват „Високе Обцасы“ („Wysokie Obcasy“) (приложение към доминиращия на полския вестникарски пазар седмичник „Газета Выборча“). Благодарение на успешните промоции на книги, организирани от някои издателства в сътрудничество с медии и книжарници, които все по-често разширяват обхвата на дейността си и се превръщат в кафе-книжарници с читалня и дискуссионни клубове, беше осигурен успехът на полския пазар за прозата на Дубравка Угрешич, Ведрана Рудан и Оксана Забужко.

⁵ Например циркулацията на текстове и автори в голяма степен зависеше от това кой от академичните кръгове разполага с развита мрежа от международни контакти и с достъп до средства за собствени изследвания, на кой от чуждите езици може да чете, както и евентуално да рецензира и/или превежда творби от дадена област или да публикува собствени текстове. Голямо значение имаше (и има) и активността на творците, интелектуалците и политиците, работещи в емиграция.

Естествени съучастници на този тип инициативи са неправителствените организации и фондациите, финансово подкрепящи проекти от рода на „East Translates East“ (например „Сорос“, Фондация „Стефан Батори“, будапешкото „Отворено общество“), европейските рамкови програми, академичните и независимите центрове за феминистични и джендър изследвания, както и местните славистични научни общества, където се провеждат изследвания, обучават се потенциални преводачи, организират се конференции, дни на литературата и културата на славянските страни, срещи с творци и т.н. Разбира се, успешното разпространение на информацията за всички тези факти, събития, начинания и постижения се извършва посредством Интернет, за който не съществуват разделения, граници и рестрикции.

В последно време джендър дискурсът в нашата част от Европа разширява своя обхват върху нови територии, свързани с еманципиращите се хомосексуални общности. В този контекст от западноевропейска перспектива Полша се възприема като страна, в която хомофобията представлява сериозен обществен проблем. Дали нашите съседи ни поставят същата оценка? Дали отношението към различната сексуалност се превръща – както доскоро отношението към женскостта и феминизма – в лакмус на младата демокрация в постсоциалистическите страни? Дали директивата *gender mainstreaming* ще започне в близко време да засяга равноправното положение на хетеро- и хомосексуалните? И как литературата и изкуството в славянските страни ще реагира на това? Изглежда, поредната задача на сравнителните славистични джендър изследвания е и ще бъде провеждането на задълбочени проучвания на днешния статут на ненормативните сексуални идентичности и техните културни репрезентации.

Превод от полски: **Жана Станчева**

ЛИТЕРАТУРА

Атууд 1996: Attwood, L. The post-Soviet woman in the move to the market: a return to domesticity and dependence? // *Women in Russia and the Ukraine*, red. Rosalind Marsh, Cambridge University Press, 1996, 255 – 266.

Гал 2001: Gal, S. Movements of Feminism: *The Circulation of Discourses About Women*, <http://www.sociology.su.se/cgs/Conference/galfinal.pdf>

Иванович 2000: Ivanović, N. Zaposedanje drugog i manipulacija „ženskim pismom“. // *Reč*, br.59/5, 2000, 199 – 243.

Ивашув 2005: Iwasiów, I. Cofnięcie czy cofka? // *Pogranicza*, nr 2, 56 – 62.

Камбуров 2003: Kambourov, D. The Balkans as the Blackmale of Europe. // *Men in the Global World. Integrating Post-Socialist Perspectives*, red. I. Novikova, D. Kambourov. Saarijärvi: Kikimora Publications, 2003, 139 – 159.

Капуста-Пофахл 2002: Kapusta-Pofahl, K. „Who Would Create a Czech Feminism?“ Challenging Assumptions in the Process of Creating Relevant Feminism in the Czech Republic. // *Anthropology of East Europe Review*, 2002, t. 20, nr 2, 61 – 68.

Лукич 1996: Lukić, J. Women-Centered Narratives in Contemporary Serbian and Croatian Literature. // *Engendering Slavic Literatures*, red. Pamela Chester i Sibelan Forrester. Indiana University Press, 1996, 223 – 243.

Новикова, Прингъл и др. 2003: Novikova, I., Pringle, K. i in. „Men“, „Europe“, and Postsocialism. // *Men in the Global World. Integrating Post-Socialist Perspectives*, red. Irina Novikova i Dimitar Kambourov. Saarijärvi: Kikimora Publications, 2003, 75 – 102.

Сереметакис 1996: Seremetakis, N. *The Senses Still: Perception and Memory As Material Culture in Modernity*. University of Chicago Press, 1996.

Слапшак 2003: Slapšak, Sv. Masculinities and Sexuality in the Balkans after 1968. // *Men in the Global World. Integrating Post-Socialist Perspectives*, red. I. Novikova, D. Kambourov. Saarijärvi: Kikimora Publications, 2003, 121 – 138.

Слапшак 2005: Slapšak, Sv. Feminizm i pisarstwo kobiet na polu minowym: paradygmat jugosłowiański i postjugosłowiański w perspektywie synchronicznej i diachronicznej. // *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*, t.II, *Feminizm*, red. E.Kraskowska. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2005, 137 – 168.

Яньон 1999: Janion, Maria. Za wolność waszą i naszą. // *Gazeta Wyborcza*, nr 153, wydanie z dnia 03/07/1999, str. 25.